

позицій, ніби побудованих за принципом “геростратової слави”: про Й.Сталіна довідаємося більше, ніж про формалізм і “опоязівство”, а про Спиридона Добровольського більше, ніж про А.Луначарського, А.Головка чи П.Панча. Цікаві градації й щодо російських авторів: Пушкін — “видатний російський письменник”, а Лермонтов просто — “поет і прозаїк”.

Насамкінець хотілося б зазначити: крім художніх і критичних робіт Сергія Пилипенка, запропонована видавництвом

“Смолоскип” книжка містить документи, пов’язані з діяльністю “Плуга”, спогади й фотоматеріали про нього. Перевидання й видання українського літературного масиву 20-30-х років, а особливо теоретичних і критичних студій, відбувається досить повільно, тож поява вибраних творів Сергія Пилипенка розширює поле наших знань і рефлексій про ту непросту українську епоху — коли наївну, сентиментальну, оптимістичну, а коли агресивну й незрозумілу.

Олеся Омельчук



НАУКОВЕ ПАЛОМНИЦТВО ДО ГІППОКРЕНИ

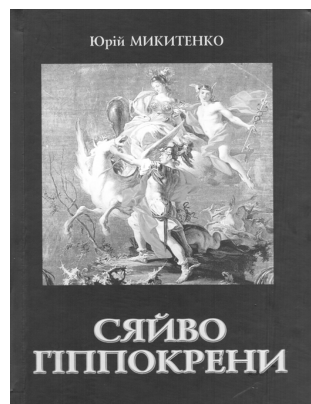
Микитенко Ю.О. Сяйво Гіппокрени: (З історії й типології укр.-грец. літ. зв’язків). — К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2008. — 392 с.

“Щоб пізнати людину, її треба полюбити”, — стверджував Людвіг Фейєрбах.

Мені здається, що ці слова було взято і за мотто цього разу, зокрема під час підготовки книжки “Сяйво Гіппокрени”, яка побачила світ у квітні цього року. Її автор — Юрій Микитенко (Ph.D. (доктор філософії) у царині компаративного літературознавства, теорії й історії літератури), знаний в Україні й за кордоном науковець, головний редактор журналу іноземної літератури “Всесвіт”. “Сяйво Гіппокрени” постає переплетінням україно-грецького літературного матеріалу, що й відповідає повній назві книжки, адже перед нами — дослідження українсько-грецьких літературних зв’язків. Рецензована праця вперше системно розглядає греко-римський дискурс у Шевченка — місток, що поєднав архетипні образи протогрецької середземноморської культури з національною українською культурою завдяки унікальному *відчуттю архетипного зв’язку*, яким володів поет.

Саме тому наскільки важлива творчість Шевченка для української літератури, настільки ж для неї важлива й антична культура. Також уперше доведено, що знаменита “Грецька пісня” Миколи Костомарова — не його оригінальний твір, а вільний переклад грецької народної пісні “Про Букувала”; знайдено й конкретне джерело її — французька збірка клефтських пісень у перекладі Клода Форееля.

Якщо, скажімо, у тій-таки Росії аналогічне видання було б нормою (не кажучи вже про близьку до нас Польщу), то в українській гуманітарній ситуації його можна вважати взірцевим у



світлі сучасних компаративістичних студій, у площині теорії літератури. Але запропонована праця — вивірене дослідження без претензійної манірності, без галасливих назв і “відкриттів” Шевченка, “якого ми не знаємо”. Хоча, звичайно, будь-яке велике дослідження — це гра, гра зі світом, гра із собою, гра з текстом, гра з історією. У цьому разі перед нами — філологічний гедонізм, який має запропонувати читачеві пазл (мозаїка різних “казкових” історій однієї ночі, тобто одного вектора) для розшифрування. І саме у процесі розгадування читач здобуває омріяну насолоду від тексту-детективу. Книжка Ю.Микитенка вкладається у класичну західноєвропейську методологію, даючи змогу подивитися на українську літературу у дзеркалі грецької і навпаки.

Водночас, книжка “Сяйво Гіппокрени” — це не “pure literature theory”, як кажуть англійські літературознавці, це не наука заради науки, не художня “заумь”, як і водночас не книжка заради книжки. Усе ж таки це інтелектуальна гра. По-перше, маю сказати, що шлях цієї праці до українського читача був порівняно довгим. Ця книжка постала в результаті дисертаційного проекту Ю. Микитенка. Але автор не поспішав показувати свою студію читачеві, переосмислюючи й розхитуючи написане впродовж років. І лише з відстані в майже 10 років матеріал змусив автора усвідомити потребу його видання як окремого фоліанта. По-друге, треба сказати, що поліграфічне оформлення й дизайнерське рішення “Сяйва Гіппокрени” приємно здивують читача: у цій книжці наявні цікаві ілюстрації: “Подвійний портрет Т.Шевченка” невідомого автора з родинного архіву Микитенків (літографія кінця 20-х — початку 30-х років ХХ ст.) уперше побачив світ саме в цій книжці; картини “Умирущий гладіатор”, “Мілон Кротонський”, “Побачення Гектора з Андромахою” Г. Палатникова тощо).

Художнє *двосвіття* цього видання помітне одразу: перед нами світ українсько-грецьких взаємин: Шевченко постає в колі грека Кавафіса, поряд із творчістю Петра Ніщинського нас чекає зустріч із Яннісом Ріцосом і українським перекладом Ріти

Бумі-Папа. Урешті, перед нами й інше двосвіття: формально наукового видання й сутнісно книжки-як-гри. Треба зазначити, що “Сяйво Гіппокрени” — книжка, яка має струнку логіку викладу, внутрішню свідомість саморуку — від Слова до Духу, від логічного до метафізичного, від серйозного до іронічного; решта — лише нюанси. Видання складається із трьох головних блоків-розділів: власне наукова студія Юрія Микитенка про античну спадщину у творчості Тараса Шевченка (“художня свідомість і античний міф”); розділ “Від “Слова” до “Іліади””: Петро Ніщинський про видатного перекладача, його художньо-мистецькі пошуки (на жаль, мушу констатувати, що це ім’я Україна й досі не відкрила для себе сповна); останній розділ має лапідарну назву “Статті”; у ньому подано кілька розвідок, скажімо, про новогрецьку дитячу літературу в Україні, нотатки про грецько-румейську літературу в Україні, про поетичні мініатюри Янніса Ріцоса (з додатком українських версій). На завершення цікавої пригодницької історії між двох дзеркал — українського та грецького — подано поему “Україна” Ріти Бумі-Папа в перекладі з новогрецької Юрія Микитенка.

Отже, зробивши невеличкий екскурс у зміст видання, мені бодай побіжно хотілося б звернути увагу читача на такий момент: у першому розділі маємо справу з фаховою студією, в якій ідеться про ті самі “генетико-контактні й типологічні” зв’язки. Це традиційна літературознавча теоретико-компаративістична студія на добротному науковому рівні, що утривалює себе у величезній філологічній традиції з вивчення античної спадщини — згадати хоча б із ХХ століття прекрасні студії Миколи Зерова (до речі, блискучого перекладача античності), “античні” переклади й розвідки Максима Рильського і, звичайно, цілу школу, яку залишив після себе Андрій Олександрович Білецький, син іншого великого вченого Олександра Івановича Білецького.

Перший розділ “Сяйва Гіппокрени” — філософське осердя філологічної гри. Навколо неї розпочинається формування світоглядної системи, аргументованої й

логічно доведеної щодо механізмів запозичення античної спадщини в українську художню свідомість. У своїх пошуках автор покликається на цілі стоси наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників. Але головне в цьому розділі – не лише чіткість формулювань, а ще й те “сяйво”, яке випромінює людська душа (і душа науковця зокрема!), наближаючись до криниці непізнанного, містичного, універсально-вічного. Такими постають античність і Шевченко, але за цими феноменами можна розгледіти і глибші прочитання: явище здобуває свою “вічність” лише тоді, коли постає відлунням Духу. Мені здається, що не кожна наукова праця, видана в Україні сьогодні, може похвалитися таким кругозором і панорамністю у висвітленні останніх досягнень літературознавчої думки. Тим більше, коли йдеться про такий феномен, як Тарас Шевченко. Здається, після праці Івана Дзюби “Тарас Шевченко” сказати щось нове в цій царині стає дедалі важче. Але геніальність, тим і прикметна, що вона невичерпна; головне – знайти потрібний ракурс із безлічі можливих.

Особисто мені імponує “художній смак” і символічність книжки “Сяйво Гіппокрени”, використання в ній великої кількості “маячків”, які уважному читачеві мають допомогти успішно повернутися на Ітаку після всіх блукань під час пригодницького читання. Скажімо, варто звернути увагу на епіграфи, котрі розпочинають кожний розділ. У частині про античну спадщину в Т. Шевченка цих епіграфів аж три, і кожен має своє функціональне навантаження: перший – слова самого поета: “*Через Лету бездонную // Та каламутную // перепливаем перенесем // І славу святую – // Молодую, безвічну*”, що мають бути наочною ілюстрацією того, наскільки потужно явлена в художній семіосфері українського генія антична спадщина. Проте ці слова – ніби своєрідний засновок, заспів, із яким вирушаємо в далеку мандрівку; ми, читачі-аргонавти, Одиссеї й Енеї, у метушливій каламуті теперішнього життя часто забуваємо, що все починалося *ad fontes*. І, незважаючи ні на що, античність поставатиме тим

простором духовно-тілесної гармонії (калокагатії), яку щораз більше втрачаємо в час інформаційних перегонів. Другий епіграф – слова Ж. Дерріда зі “Спогадів про Поля де Мана”: “*Значення наших слів завжди відмінне від того, що ми намагаємось вкласти в них...*” Ця сентенція підводить нас до кількох тез: навіть якщо в цій книжці щось вийшло не так, то в цьому немає провини автора, уся причина в самій мові, не здатній виявити внутрішні порухи людської думки. Звісна річ, це жарт, але міркування Дерріда вказує на онтологічну проблему мови як соціального і психологічного ресурсу. Дуже часто ми не замислюємося над тим, якими є наші висловлювання, думаючи, що вони апріорно дорівнюють тому, що ми хотіли сказати. Саме з цих нееквівалентностей і випливає, що літературний текст (фрагмент “художнього мовлення” автора) завжди постає цікавим полем для досліджень людської душі, або ж ментальності, психології. У контексті аналізу шевченкової поезії цю думку скеровано до того, що подальший розділ поставатиме як спроба виявити приховані, несвідомі, переінакшені “античні структури” у творчості митця. Третій епіграф належить Юрієві Шевельову: “*... Поставити проблему в науці часто важить не менше, ніж розв’язання її*”. На мою думку, цей вислів – чи не найцікавіший. Адже він одразу визначає, що все текстуальне полотно, яке розгортатиметься перед нашими очима, – лише скромна спроба мудрого Акіра поринути у площини заборонені. Якщо всерйоз, то йдеться про те, що саме дослідження варто усвідомлювати не як завершений корпус, не як фінальний етап довготривалих розмислів і дослідницьких пошуків, а лише як проект із поставленим завданням, а це вже – найважливіше. Як сам автор зауважує в передмові: “Ця книжка і містить спробу в певній, далекій не досконалій цілості розглянути кілька невеликих сегментів грандіозної проблеми “античний світ і...” (9). Науковець здійснив найголовніше – запропонував цікавий проект-гру-пазл, можливе підґрунтя для формування компаративістичної традиції в Україні.

Проте хочу звернути увагу ось на який момент: Україна сьогодні шукає своє мотто у філософсько-політичному аспекті. Мушу сказати, що усвідомлення належності до античного спадку — один із дієвих способів визначення української стратегії на євроінтеграцію, адже коліскою європейських народів була саме Греція. Українська культура, живлена з Гіппокрени античності, апріорно на рівні ментальних орієнтирів має належати європейському духовному простору. Тож “Сяйво Гіппокрени” на часі навіть у політичному аспекті.

Український читач зможе відкрити для себе те, наскільки потужною в нашому повсякденні виявляється присутність грецького духу. І насамперед повернення України до європейської системи цінностей відбудеться через розуміння того, що жодна література не може розвиватися без переосмислення античності, без відштовхування, заперечення, продовження греко-римського спадку. Зокрема ж це важливо побачити на прикладі доробку Т. Шевченка. Книжка Ю. Микитенка постає ключем до цієї скарбниці; натомість читач має обрати маршрут для себе самостійно. Проте після прочитання книжки творчість Шевченка, *volens-nolens*, сприймаєш в іншому ракурсі. Горацієва теза “Я не той, ким був раніше” в контексті обговорюваних проблем набуває особливої актуальності.

Ю. Микитенко пропонує розподілити всю “античність” у Шевченковій творчості на три складові частини: *номінації*, тобто імена, назви античних реалій, які трапляються в художній творчості; *мотивативний рівень* — античні сюжети і мотиви в Шевченка; нарешті, третій рівень — *архетипно-міфологічний (або перцептивний)*, гадаю, найцікавіший. У цьому закапелку сховано глибокий ключ до психології творчості, до прочитання Шевченка як поета з “архетипною уявою”, тобто з “почуттям архетипного зв’язку” (116). Дослідник удається й до психоаналітичної інтерпретації; адже психоаналіз і теорія архетипів — напрямки доволі близькі й цікаві за умов фаховості й коректності їх використання. Психоаналіз Ю. Микитенка починається зі студій про

археологію та історію, а не з психоневропатологічних інсинуацій, засвідчених, на жаль, в українському літературознавстві, і витримує високий рівень філологічного пошуку.

На полі міфологічної інтерпретації “античної” Шевченкової творчості Ю. Микитенко “гуманно”, в дусі античної спортивної гри ставить під сумнів тези американського професора Г. Грабовича, удаючись до фахової полеміки і вказуючи на суперечливість тверджень. “Передусім не зовсім зрозуміло, чому С. Бaley не поклав в основу свого аналізу ті твори Шевченка, в яких тема кровозмішення звучить одверто. Проголину цю спробував заповнити сучасний американський україніст Джорж Грабович у своїй книзі “Поет як міфотворець. Дослідження символічних значень у творчості Шевченка”; не аналізуючи, щоправда, матеріалу з психоаналітичного боку, він називає такі твори “інцестуальними”, а дії — інцестуальними стосунками... Беручи до уваги чітку визначеність цього фрейдистського терміна, що означає вияв підсвідомого, витисненого законами суспільної моралі і табу еротичного потягу до кровно споріднених осіб, вважаємо, що використовувати його для аналізу творів Шевченка недоцільно. Насамперед тому, що вияви моменту кровозмішення у Шевченка завжди і беззастережно визначені життєвими соціальними ситуаціями і конвергенція таких моментів з поняттям інцесту ні в якому разі не може відбутися” (181).

Визначення міфу як *типу уяви*, ужите в цій студії, належить Філіпу Вілрайту (Philip Wheelwright). У західних наукових джерелах міф потрактовано саме в такий спосіб. Ю. Микитенко послуговується також дослідженнями Н. Фрая, Г. Башляра, удається до аналізу творчості Т. Шевченка системно, у контексті світоглядно-естетичних пошуків доби. У рецензованій праці розкрито і образ “серця” й саму філософію серця за доби романтизму, проаналізовано поему “Слепая” в контексті сюжетних відлунь міфу про Едіпа. Підґрунтя міфологічного мислення Шевченка дуже чітко показано на прикладі

експлікації творчості Кобзаря в грецькій літературі; зокрема, у перекладах увиразнюються міфологічні корені архетипних образів українського простору. Уперше в українському літературознавстві переконливо доведено, що поема “Слепая” Шевченка — це інтерпретація античного міфу про Едіпа, а її автор демонстрував вияви “стихійного психоаналізу”, на що його наштотувало те ж саме унікальне чуття архетипного зв’язку. Також Ю. Микитенко розшифровує особливості й функціональну роль фоносемантики в поезії Шевченка, водночас акцентуючи на сугестивних властивостях фонематичних засобів: приміром, у баладі “Причинна” звукова “аура” перших рядків суголосна насуванню й відкочуванню хвиль. Далі Ю. Микитенко підводить читача до думки, що “однією з центральних ознак міфологічної уяви і міфологічного циклізму можна вважати підсвідоме устремління до **пізнання самого себе...**” (145).

“Пізнай самого себе”, — казав Цицерон. “Почни з себе і досліджуй насамперед себе”, — стверджував Марк Аврелій. Ця теза чітко окреслена й у “Сяйві Гіппокрени”. Зокрема ж у другому розділі про талановитого, але призабутого українського перекладача і композитора Петра Ніщинського. І якщо про композиторський хист майстра ще може повідати погруддя в Ананьєві, на Одещині, то про перекладацьку майстерність, здається, пригадають хіба що літературознавці. Історія, власне, літературний сюжет (що інтегрується в загальне поле гри, додаючи нотку суму) про цю людину, змальований у книжці Ю.Микитенка, вкрай сентиментальний, зворушливий, адже ця історія має багато контекстів, часом трагічних. “Лишившись зовсім самотнім, душевно розбитий і фізично хворий Ніщинський продовжує клопотатись про вчительську пенсію, наймає вбогу квартиру на Молдаванці: матеріальна скрута давалася взнаки. На цей час у житті П. Ніщинського єдиними, мабуть, світлими променями були вихід у світ 1892 року у Львові другій — заключній — частини “Одіссеї” та її триумфальний хід Україною, висока оцінка у пресі перекладацької праці

Петра Байди. Духовним орієнтиром, що підтримував поета в цих скрутних обставинах, була висока і благородна мета — переклад другої епічної поеми Гомера — “Іліади” (261). Зрозуміло, чому до ґрунтового дослідження потрапив цей сюжет про Ніщинського: теорії без практики немає, і якщо перший розділ “Сяйва Гіппокрени” може видаватися теоретичними викладками професора класичної філології, то розділ про П. Ніщинського — це життєва реальність, практика, реальне зведення містків між українською та античною культурами через переклад, що потверджує загальну інтенцію книжки на простір гри як пізнання себе. “Як бачимо, і досі творча постать П. Ніщинського асоціюється здебільшого з музикою, композиторською діяльністю, у той час як він є одним з найбільш помітних українських письменників XIX ст., автором блискучих перекладів античних творів, яким може позаздрити будь-яка європейська література. Отож гляньмо на П. Ніщинського, на його життя і творчість, саме під цим кутом зору” (205).

Наприкінці книжки автор у стилі авантюрно-детективних романів розкриває перед читачем загадкову назву Гіппокрени, подаючи таку собі міні-епічну чи, радше, емблематичну замальовку про джерело на вершині гірського хребта Гелікон у центральній Греції, яке, за легендою, було викресане копитами міфічного коня Пегаса і мало чарівну властивість надихати поетів. Що ж означає цей фінал: красиву гру зі зворушеним і розчуленим читачем? Мені здається, що таке завершення впливає із самої природи видання, з предмета дослідження. Міфічний цикл мав обов’язково замкнутися, циклічність ритуально-міфологічного дійства повертає все на свої кола до джерел, до Гіппокрени. І читач, який мав змогу спити з води цього міфічного чарівливого джерела, тепер окрилений до творчих злетів, не може залишатися байдужим до “вічно живої” античної культури.

Дмитро Дроздовський

